

Johannes Goropius Becanus (1519-1573)

JOHANNES GOROPIUS BECANUS
(1519-1573)

Brabants arts en taalfanaat

EDDY FREDERICKX (†)

&

TOON VAN HAL

Hilversum
Verloren
2015

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt dankzij financiële steun van:
M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting
Stichting Professor van Winter Fonds
J.E. Jurriaanse Stichting
Prof.Dr. H.F.J.M. van den Eerenbeemtfonds
Dr. C.L.Thijssen-Schoute Stichting

GRAVIN VAN BYLANDT
STICHTING

J.E. Jurriaanse Stichting

De grondlegger van de monografieënreeks *Bidragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland* was prof.dr. H.F.J.M. (Harry) van den Eerenbeemt (1930-2008). Tussen de start in 1956 en zijn afscheid in 1995 realiseerde hij in twee series respectievelijk twaalf en honderd banden. Na 1995 begon de door hem opgerichte Stichting Zuidelijk Historisch Contact (ZHC) een derde serie in de reeks.

Op het omslag: Een kaart van Antwerpen, Virgilius Bononiensis (1565), afbeelding uit Museum Plantin-Moretus (MPM.V.VI.1.2). Op de achterzijde: Gravure van Goropius, vervaardigd door Philips Galle, afbeelding uit het Rijksmuseum van Amsterdam (RP-P-1906-1488).

ISBN 978-90-8704-426-8

© 2015 Toon van Hal, Nico Dumon & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Opmaak: Rombus, Hilversum
Omslagontwerp: Robert Koopman, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort
Bindwerk: Van Waarden, Zaamdam

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudstafel

Ter inleiding	9
Waarom een biografie?	9
Wat voor een biografie?	10
Woorden van dank	11
Leven βίος <i>Vita</i>	13
1 Van boerenzoon tot hofarts	15
Brabant en de Lage Landen in de zestiende eeuw	15
Beek en Gorp	18
Leuven	23
Het leven na Leuven: de wijde wereld	28
2 In Antwerpen: een paradijstijd?	34
Een bijzondere patiënt: Christoffel Plantijn	36
Een lucratief huwelijk	44
Carrière als Antwerps arts	46
De Beeldenstorm: Antwerpen in het oog van de orkaan	50
3 Op zoek naar rust: Goropius' laatste jaren	57
Luik: een intellectuele oase?	57
Maastricht	60
Goropius' dochters en hun avontuurlijke echtgenoten	62
Beeltenissen van Goropius	64
Werken Ἔργα <i>Opera</i>	67
4 Van idee naar pers: een moeizaam proces	69
De <i>Origines Antwerpianae</i> (1569)	69
Goropius' postuum uitgebrachte werken (1580)	77
5 Goropius' onuitgegeven nalatenschap en fantoomwerken	82
Vertalingen uit het Grieks en gedichten	83
Dode letters: verdoolde of onbestaande werken	84
Thaumatoscopion	85

6	De geleerde en zijn stiel: vakmanschap en improvisatie	88
	Bronnen verzamelen, verwerken en bekritisieren	88
	Orde & structuur	93
	Zelfinschatting en verwachtingen	96
Denkbeelden Γνωμοι <i>Sententiae</i>		99
7	De taalwaaier in de vroegmoderne tijd	101
	Ten geleide	101
	Het taalpanorama in West-Europa in de zestiende eeuw	102
	Goropius' belangstelling voor taal en talen	111
	Waarom er zoveel veranderlijke talen bestaan	114
8	Het Diets: D'oudste taal ter wereld	124
	De talloze kwaliteiten van het Nederlands	126
	Het aards paradijs ligt in Antwerpen?	131
	Wat bedoelt Goropius met 'onze taal'?	133
9	Kapers op de kust: Goropius' argumentatie uitgediept	139
	De armoede van het Hebreuws	139
	Etymologie: een kameleontisch begrip	145
	Over omdraaiing van klanken & klankpatronen	150
	Andere argumenten: het gezag van schrift en schrijvers	154
	Het Brabants – Oertaal en wereldtaal	157
10	Taal, mythe en natuur: één associatief web	160
	Vele manifestaties van één geloof	160
	Een polyhistor met een open geest	166
Nawerking Τὰ μετὰ ταῦτα <i>Vicissitudines</i>		173
11	Reacties dicht bij huis	175
	Rond het Plantijnse huis	178
	Een brandversneller voor de Nederlandse standaardisatie	185
12	Een knuppel in het hoenderhok	191
	Een genadeloos oordeel van het filologische triumviraat	191
	Goropius' theorieën bijgesteld	198
	Verdere geluiden: van toparts tot taalkwakzalver?	202
13	Andere echo's	206
	Goropius als arts, historiograaf en chorograaf	207
	Beeltenissen van Goropius door de tijden heen	211
	Wat Goropius vandaag nog betekent	214

Verantwoording	218
Gebruikte afkortingen	218
Noten en citaten	218
Aard van de herwerking en stand van het onderzoek	218
Voorwoord van Frederickx (1973)	220
Bibliografie Βιβλιογραφία <i>Index fontium</i>	221
Handschriften en archiefstukken	223
Bibliografische referenties	224
Verantwoording van de illustraties	257
Bijlagen Προσθήκαι <i>Appendices</i>	259
Samenvattingen	261
<i>Atuatica</i>	261
<i>Gigantomachia</i>	262
<i>Niloscopium</i>	264
<i>Cronia</i>	265
<i>Indoscythica</i>	267
<i>Saxsonica</i>	268
<i>Gotodanica</i>	269
<i>Amazonica</i>	271
<i>Venetica & Hyperborea</i>	272
<i>Hermathena</i>	274
<i>Hiërographica</i>	277
<i>Vertumnus</i>	282
<i>Gallica</i>	283
<i>Francica</i>	284
<i>Hispanica</i>	285
Etymologische woordenlijst	287
<i>Monosyllaben en retrograde woorden</i>	288
<i>Selectief woordenboekje</i>	293
Van Adam tot Vives: overige overzichten	324
<i>Syncretisme</i>	324
<i>De kroost van Japhet</i>	326
<i>Goropius' bronnen</i>	327
Index	329

Ter inleiding

Waarom een biografie?

Johannes Goropius Becanus (1519-1573), in zijn kinderjaren nog simpelweg Jan van Gorp, was een erg kleurrijke verschijning in het zestiende-eeuwse laathumanistische milieu rond de Antwerpse drukkerij en uitgeverij van Christoffel Plantijn. Al vrij snel na zijn dood werd Becanus (of Goropius) een drukbesproken, maar amper gelezen auteur. Het gegeven dat zijn oeuvre – in kilo's uitgedrukt – bijzonder zwaar doorweegt, is daar wellicht niet vreemd aan. Enkel één van zijn vermeende hoofdstellingen blijft tot vandaag nagalmen en de aandacht trekken: Adam en Eva woonden in Antwerpen, en dus was het Nederlands de voertaal in het aards paradijs. Maar zodra nieuwsgierige journalisten ontdekken dat Goropius zijn ideeën nooit op die manier heeft geformuleerd, bekoelt hun belangstelling vaak. Ten onrechte, zoals uit deze biografie hopelijk mag blijken!

Samenvallend met de vierhonderdste verjaardag van Goropius' overlijden bezorgde classicus Eduard (Eddy) Frederickx (1944-1981) in 1973 een proefschrift over het leven en werk van deze eigenzinnige taalkundige pionier. Dankzij Frederickx' nauwgezette lezing van Goropius' omvangrijke oeuvre leverde deze dissertatie een goudmijn aan nieuwe gegevens op. Wellicht is Frederickx de enige lezer die de twee vuistdikke pillen van de Antwerpse arts van A tot Z heeft doorgewerkt: Goropius zelf gaf aan dat hij zijn boeken in één ruk had geschreven, zonder ze ook maar eens één keer na te lezen! Door het onverwachte overlijden van Eddy Frederickx in 1981 werd het proefschrift helaas nooit tot een handelseditie omgewerkt en kenden de onderzoeksresultaten ervan geen grote verspreiding.

In 1973 kon Frederickx nog stellen dat de wetenschappelijke waardering die Goropius later genoot, omgekeerd evenredig was aan de vorderingen die gemaakt werden in de algemene en de vergelijkende taalkunde (p. 5). *Anno* 2014 lijkt het tij gekeerd. Door de gegroeide belangstelling voor de wetenschapsgeschiedenis bestaat nu meer aandacht voor de manieren waarop 'kennis' tot stand komt door de tijden heen. De vraag of deze kennis, gemeten naar onze huidige wetenschappelijke maatstaven, al dan niet correct is, vinden we nu minder relevant. Vele publicaties steken vandaag weliswaar nog steeds de draak met Goropius' vreemde – en gro-

tendeels ontvreemde – ideeëngoed, maar het stimulerende belang van Goropius als humanist en als taalkundige *ante litteram* wordt nu wel erkend. En hoewel hij zijn onsterfelijkheid in de eerste plaats aan zijn taaltheorie heeft te danken, liet Goropius ook op tal van andere wetenschapsdomeinen opmerkelijke proefballonnetjes op. Deze eerste uitvoerige biografie, een grondig herziene en substantieel verrijkte uitgave van Frederickx’ doctorale proefschrift, komt daarom wellicht niets te vroeg.

De voorliggende levensbeschrijving is niet het enige initiatief dat nieuw licht werpt op Goropius’ leven en werk. Ik ben bijzonder verheugd dat de Eindhovense classicus Nico de Glas na zijn ‘verdietsing’ van Hadrianus Junius’ *Batavia* (2011) meteen zijn tanden in een nieuw vertaalproject wilde zetten. Voor het eerst is er nu een Nederlandse vertaling van langere uittreksels van Goropius’ werken voorhanden. De biografie en de vertaling zijn twee onafhankelijke projecten, maar zijn wel ontstaan in onderling overleg dat heeft geleid tot een vruchtbare kruisbestuiving. We hebben, waar mogelijk, getracht de inhoudelijke overlap tussen de twee initiatieven tot een minimum te beperken en het complementaire karakter van beide werken zo goed mogelijk te waarborgen.

Wat voor een biografie?

Deze biografie houdt het midden tussen een ‘materiële’ en ‘intellectuele’ biografie:¹ naast de biografische feiten wil dit werk ook een schets bieden van Goropius’ denkbeelden. We gaan uitvoerig in op de verscheidene levensstapjes van Goropius, brengen zijn uitgebreide netwerk van nationale en internationale contacten in kaart en documenteren de moeizame totstandkoming van zijn werken. Daarnaast biedt deze levensbeschrijving een groot aantal ontsluitende bijlagen. Op conceptueel vlak staan we in het bijzonder stil bij Goropius’ taalkundige denkbeelden, die veel subtieler en rijker blijken te zijn dan de luchtige pastiche die latere denkers er veelal van hebben gemaakt. We schenken bijzondere aandacht aan het paradoxale gegeven dat een humanist, die nu algemeen als schertsfiguur geboekstaafd staat, vanuit het perspectief van de wetenschapsgeschiedenis toch verrassend veel heeft teweeggebracht.

Het hier afgeleverde portret is niet volledig. De betekenis van Goropius als historicus, theoloog, filosoof, filoloog, natuurkundige en medicus, waartoe dit werk niet meer dan enkele aanzetten biedt, blijft noodgedwongen grotendeels braakliggend terrein. Dit boek is, kortom, in geen enkel opzicht een sluitstuk, maar wil net een uitnodiging zijn voor een verdere verkenning van Goropius’ denkbeelden. Het zou mooi zijn als aan deze oproep gehoor zou worden gegeven voor de herdenking van Goropius’ 500ste geboortedatum en de 450ste verjaardag van het verschijnen

1 Böderker (2003) biedt een overzicht van de soorten en evoluties binnen het biografische genre.

van zijn roemruchte *Origines Antwerpianae*, die samenvallen in 2019.

Als eerbetoon aan Johannes Goropius Becanus en Eddy Frederickx werd uiteindelijk geopteerd om het Nederlands als publicatietaal te behouden. Want deze studie hinkt doelbewust op twee benen: het doet een poging om zowel de verwachtingen van het ruimere geïnteresseerde publiek als die van de professionele navorser in te lossen. Daarom wordt de zo toegankelijk mogelijk gehouden hoofdtekst – met daarin de nodige aandacht voor de belangrijkste historische gebeurtenissen en de wezenlijke kentrekken van de toenmalige tijdsgeest – vergezeld van een uitgebreid en droog notenapparaat. Dat neemt niet weg dat het de voorkeur verdient om toekomstig onderzoek over Goropius in een internationale context te voeren en in een dito forumtaal vast te leggen. Dat Goropius zich bij deze opmerking zou omdraaien in zijn graf, is niet alleen onwaarschijnlijk – hij schreef zijn eigen uitgesponnen pleidooien voor het Nederlands toch in het Latijn, de zestiende-eeuwse verkeers taal bij uitstek – maar ook volstrekt irrelevant. Want laat dit duidelijk zijn: in geen geval bevat dit boek verdoken propaganda voor Goropius' eigengereide opvattingen. De lezer zal zelf kunnen vaststellen dat dit *caveat* niet geheel overbodig is: tot op de dag van vandaag heeft Goropius nog een kleine, maar trouwe groep van volgelingen.

Vanzelfsprekend werden ten opzichte van Frederickx' originele proefschrift – een als dusdanig niet voor publicatie bestemd werkstuk, nu al meer dan veertig jaar oud – tal van inhoudelijke en vormelijke aanpassingen doorgevoerd. Daarnaast werd het werk met vele nieuwe hoofdstukken verrijkt. Deze vallen grofweg samen met de delen 'Denkbeelden' en 'Nawerking'. Deels steunen deze onderdelen op het hoofdstuk gewijd aan Goropius Becanus in de uitgegeven dissertatie van Van Hal (2010). De verantwoording (p. 218-219) stelt de lezer in staat zich een beeld te vormen van de verantwoordelijkheid van beide auteurs.

Woorden van dank

Ik dank collega's Gilbert Tournoy en Dirk Sacré, omdat ze als opvolgers van Jozef IJsewijn, de begeleider van Eddy Frederickx' doctorale proefschrift, groen licht hebben gegeven voor dit project. Mijn erkentelijkheid gaat ook uit naar Karel Bostoën, John Considine, Tom Deneire, Luc De Grauwe, Anthony Grafton, Hans Hauben, Dirk Imhof, Bob Legrève, Jan Noordegraaf, Jan Papy, Luc Pay, Pierre Swiggers, Alisa van de Haar, Joop van der Horst, Hendrik – Goropius – Van Gorp, Toon Van Houdt, Christophe Vielle en de leden van de Heemkundige Kring Hilvarenbeek voor de aanmoedigingen en de tips. Het meeste dank ben ik verschuldigd aan collega's Nico de Glas, Lambert Isebaert en Han Lamers, die het manuscript, of grote delen ervan, hebben doorgelezen en gecorrigeerd. Heel in het bijzonder wil ik Jeanine De Landtsheer bedanken, die dit manuscript zelfs meer dan één keer heeft nagelezen en bijgeschaafd. Het is niet de eerste keer dat ik een

beroep kan doen op haar belangeloze en energieke hulp. Talrijke formele en inhoudelijke suggesties ontving ik ook van Anja van Leusden van Uitgeverij Verloren. Dient het nog te worden vermeld dat voor alle overblijvende onvolkomenheden enkel de auteurs de verantwoordelijkheid dragen?

Goropius mag vandaag dan wel ietwat anachronistisch geboekstaafd staan als een bekende Belg, maar dit boek is geheel en al met Nederlands geld gefinancierd. Niet minder dan vijf verscheidene fondsen hebben deze uitgave mogelijk gemaakt. Mijn grote dank gaat uit naar de Gravin van Bylandt-Stichting, Stichting Professor Van Winter Fonds, de J.E. Jurriaanse Stichting, het Van den Eerenbeemtfonds en de Thijssen-Schoute Stichting. Dankzij het erg ruimhartige reproductiebeleid van het Rijksmuseum van Amsterdam bevat deze biografie ook meer plaatjes dan eerst verhoopt. De familie Frederickx dank ik voor de aanmoedigen en vooral voor het geduld. Oorspronkelijk was deze herwerkte biografie in het vooruitzicht gesteld voor 2009. Ik hoop dat de vijf jaren uitstel ook tot een gerijpter eindproduct hebben geleid.

Toon Van Hal
Leuven, 30 april 2014

Leven | βίος | *Vita*

